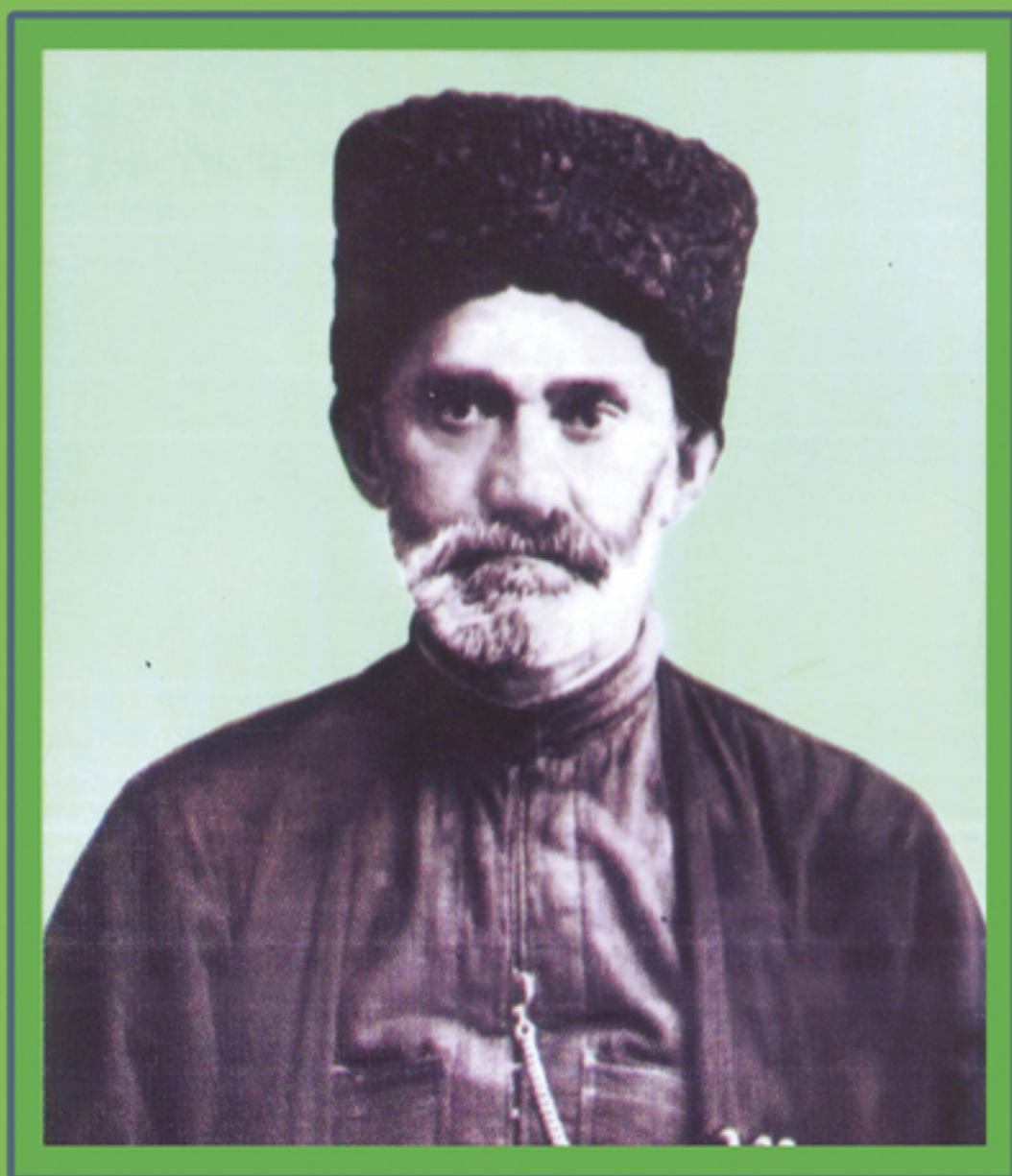

Магъамматшапи Минатуллаев

**АБУСУПИЯН АПЕНДИ-
УЪММЕТНИ БЕРЕКЕТИ**

Магомедшапи Минатуллаев

**Абусупиян Апенди –
уьмметни берекети**

«Эпоха»

2013

Минатуллаев М. А.

Абусупиян Апенди – уьмметни берекети / М. А. Минатуллаев —
«Эпоха», 2013

Книга об известном ученом-арабисте Абусупьяне Акаеве. Абусупьян Акаев – просветитель, общественный деятель, ученый-арабист, поэт. Был сторонником новометодной системы мусульманского образования. Он одним из первых в Дагестане открыл школу, где помимо других предметов преподавал географию, историю и естествознание. Был инициатором организации издательского дела в Дагестане. По его совету М.-М.Мавраев открыл первую исламскую типографию в Дагестане. В начале XX века он вместе с М.-М.Мавраевым и Исмаилом из с. Шулани изучали издательское дело в Бахчисарае у И.Гаспринского. В 1925-1928 гг. Абусупьян Акаев был главным редактором журнала "Байан ал-хакаик". В 1929 году был осужден и сослан в Котласские лагеря на Севере, где и скончался в 1931 году. Автор большого количества работ по исламу и литературе на арабском и кумыкском языках. После его ареста практически вся его библиотека была уничтожена. Его оставшиеся труды известны специалистам только благодаря тому, что были изданы или...

© Минатуллаев М. А., 2013

© Эпоха, 2013

Содержание

Алим – элге муаллим	5
Абусупиян Акаев	6
Баш сёз	8
Бизин Абусупиян	12
Аман туругъуз	17
Конец ознакомительного фрагмента.	18

Минатуллаев Магомедшапи Абусупиян Апенди – уьмметни берекети

*Магъаматшапи деген – Миллетини уланы, Умметине багъышлап,
Язгъан-тизген буланы.*

Алим – элге муаллим

Къайсы буса да бир вилаятны илму– маърипат ягъындан болду, оьзге ягъында болду оьрленмеги, алдынгерли болмагъы – эки зат буландыр: Аввалгъынчысы, ав зунда болду, къолунда болду, гьюнери бар гишилер оьз вилаятын оьрлендирмек учун ялкъмай – талмай къайгъы этип ай ланмакъдыр. Экинчиси, оьзге халкъ да шол къайгъы этип айланагъанланы къый ынын зая этмей, хадирина билип, тийишли баракаласын бермекдир.

Бу дюнья аз затдыр. Гьеч сонг дин къардашларыны арасында къалагъан бир сама яхшылыкъ болмай оьлюп гетмекни талайсызлыкъдан саналмалыдыр.

Абусупиян Апенди

Абусупиян Акаев (Арсланбеков)

(1872-1931йй.)

Аты янгыз Дагъыстангъа тюгюл, сав лай бусурман уьмметге малим, машгъур алимибиз Абусупиян Акаев 1872-нчи йыл 8-нчи декабрде (гъижрат (ислам динни рузнамасы) булан 1289-нчу йыл ны шаввал айыны 7-синде) Темир-Хан-Шура округну Тёбен Къазаныш юртунд Акай къадини агълюсюнде тувгъан. Ата юртунда яхшы билим алгъандан сонг, ол Дагъыстанда ва ондан тышда бир нече ерлерде хыйлы йылланы узагъында бел гили алимлени алдында билим алывун давамлашдырып, дин ва дюнья (табии, техника) илмуланы тюрлю-тюрлю тар макъларында терен, мугъкам билимлеге ес болгъан.

XX-нчы асруну башында ону Бахчиса райгъа (Къырым), Къазан якъгъа (Тата стан), Тюркиягъа, Мисриге (Египет) этген сапарлары билимлерин дагъыдан-дагъы артдырмагъа, ярыкъландырывчу ёлну мекенли кюйде танглап, шо ёлда къатты токъташып, белбюгюп арымай-талмай къаныгъывлу чалышмагъа гюч-къуват, демек, илгъам-ругъ берген.

Абусупиян – язывчу, шаир, ярыкълан дырывчу, жамият чалышывчу, таржума чы; билим берив, адабият ва маданият тармакъланы тюз ёлгъа бургъан-салгъан философ; журналист, публицист, рефор матор, демократ, гуманист. Миллетибиз ни ва уьмметибизни милли гъисин ва та рихи эсин уятгъан гъакъылбай.

Ол Дагъыстанда, гъатта савлай Темир къазыкъ Кавказда яшланы охутувда би ринчилей янгы къайдаланы къоллагъан. Ингдеси, биринчилей ону башында Шу рада (гъали Буйнакск) милли басмакхана къурма герек деген ой тувуп, къан-тер болуп айланып, къурдашы М. Мавраев булан бирче шо сигърулу оюн яшавгъа чыгъарып, биринчилей дагъыстанлыла ны, гъатта Дагъыстандан тышдагъы бир бир бусурман халкъланы да къолларына ана тиллеринде чыкъгъан китапланы, эки аягъыны этин ашап дегенлей, исси иссилей тутдургъан.

Сонг да, А. Акаев биринчилей кёп мил летли Дагъыстанны шартларында эки ва кёп тилли сёзлюклени тизмекни айрыча агъамияты барны сезип-гъис этип, дёрт, беш, алты, етти тилли сёзлюклени тизген ва гъар гезик къошумлукълар эте туруп, оланы бир нече керен къайтып-къайтып чыгъаргъан.

О заман къумукъ тилде чыгъагъан «Мусават» деген биринчи газетибизни, «Баян ул-хакаик» деген Дагъыстанда би ринчилей арап тилде чыгъагъан жур налны редактору, аварланы биринчи «Хатлулел чаги» («Ишчи халкъ») газети ни редактору да болгъан. Олардан къай ры да къумукъ тилде биринчи алифба ны (бук варь), биринчи охутув-методика китапны ва оьзю язып, Дагъыстанда би ринчилей арап тилни грамматикасын чыгъар гъан. Абусупиян Дагъыстанда кёп тиллени билеген биринчи полиглот да болгъан. Ол ана тилин йимик билеген, оь зюню бир-бир асарларын да язгъан арап, фарс, азербайжан тиллерден къайры авар, дарги, лак, мычыгъыш, тат, орус, тюрк, татар, тиллени де биле, сонг да, бир нече тиллени де англай болгъан.

Муна гёресиз биринчилей, биринчи де ген сёзлер мунда нече керен къоллана-та крарлана. Дагъысын айтмагъанда, янгыз шу сиптечиликлери, жагъчылыкълары гъаракатчылыкълары ону гъакъында кёп зат айтмаймы?!

1902–1928-нчи йылларда ол басма дан 40-дан да артыкъ китап чыгъаргъан. О китапланы, демек, А. Акаевни яратыв чулугъуну-асарларыны гъакъында артгъа таба айтыланагъангъа, мунда оланы уь стюнде айрыча токътамай, оьтюп къал макъ оравлудур деп ойлашаман.

Бусурман уьлкелерде Абусупиян генг кюйде белгили болгъан. Египетни, Тюр кияны, Иранны ва олай башгъа элени газетлери ону гъакъында оз девюрю ню гъар тюрлю яндан бек билимли адамы деп язып тургъанлар. Белгили арап алимлер Сайид Мугъаммад Рашид Риза, Рафикъ-бек Ал Азм, академик-тюрколог А.Н. Кононов, Баку университетни профессору Бекир Чобан-заде ва башгъа кеп алимлер, язвчулар, шаирлер огъар лап оьр даражада кыймат бергенлер.

Ону замандашлары дагъыстанлы алимлер Али Каяев, Исмаил Шамгодин ский шагъатлыкъ этегенине гере, шайых Абусупиянны оз китапханасы Дагъы станда лап да уллу китапхана болгъан.

1929-нчу йылны июнь айында Абусупиян бир гунагъсыз айыпланып, къагъ рулу Темиркъазыкъгъа сюрдюен этилген, шонда ГУЛАГ-ны лагерлерини авур шарт ларында савлугъун тас этип, негъакъ зая болуп, 59 йыл чагъында чакъсыз гечинген.

Революцияны вакътисинде социлист леге, большевиклеге – совет гъакимлиги ни аякъгъа турувуна неге кеме этдинг деген соравгъа А. Акаев: «Олар айтагъан асил муратлагъа, «Жумгъурият!» (азатлыкъ), «Мусават!» (тенглик) деген бал дан да татли сездлерине-чакъырывларына инангъан эдим. О заман олар дин юрю туюню эркинлигин къояжакъбыз дей эдилер. Совет гъакимлиги токъташды рылгъанда, олар дин чалышывчулагъа ругъанилеге къатты кюйде гужум этмеге башлагъанда, олардан бек генгюм чыгъ ып, тирсеклеримни хабардай гъалгъа тюшдюм. Инкъылапны (революция) арты шулай болагъанны билген бусам, янын тутма тюгюл, терсине, олагъа къаршы иш гережек эдим. Ялгъан булан гелген сонг, олар ялгъаны башына яв-душман болуп, тозулуп да гетежек. Дюньяны тарихине гез къаратсакъ, шотай хыйлы ханлыкъ лар, пачалыкълар тозула туруп гетген дюньядыр бу», – деп жавап бере болгъан. 1960-нчы йыл, А.Акаев пачалыкъ къу румланы янындан негъакъ такъсырлан гъан деп токъташдырылып, тол лу кюйде реабилитация этилинген.

Автор

Баш сёз

Дагъыстанны ва савлай Темиркъязыкъ Кавказны инг бырынгъы халкъларындан бири гысапланагъан къумукъ халкъны къумукълугъун, ону барлыгъын-менли гин ва маданиятын дюньягъа малим этмек учун бары гючюн салып талпынгъан, эри нивню билмей дегенлей чалышгъан эре вюллю адамларыбыздан гёрмеклиси уллу Къазаныш юртдан чыкъгъан машгъур алим Абусупиян болгъан. Дагъыстанны топурагъында миналы тиллерде язылгъан китапланы басып чыгъармакъны баш лагъан, мунда биринчи милли басмахананы кърдуруп ишлетмекни сиптечиси болгъан адам да о болгъан. Дагъыстанлылар, оланы арасында къумукълар да, муслиман болгъандан берли, арап язывну къоллап китаплар охумагъа ва язмагъа башлагъан сонг, о язывда яратылып басылгъан асар ланы кёбюсю пайы да Абусупиянны аты ва гъаракаты булан байлавлу.

Абусупиян 1902-1928-нчи йылланы арасында санаву къркъгъа ювукъ ай рыча китап онгарып чыгъаргъан. Буса да, бир-бир къолайсыз гелген себеплеге гёре, ону китаплары шо 1928-нчи йылдан сонг, лап 1991-нчи йыл болгъунча, дагъы ба сылып чыгъартылмай турду. Муна гъали ардагъы бир нече йылларда сиясат-по литика гъаллар алышынып ва ону этген ишлерине багъа береген кюйлер бираз да онг болуп, нечик алай да, ону айры-айры китаплары янгъдан арап (ажам) языв булан ва къумукълар гъали кёбюсю гъалда къоллайгъан орус (кирил) гъарпларына гёчюрюлюп де чыгъарылып тура.

Олардан инг уллу оьлчевдегиси – «Пай хаммарны ёлу булан» деген ат бу лан 1992 нчи ва 1997-нчи йылларда Магъачкъалада басылгъан, асарланы жыйымы гысапда эки айры китап этилип чыкъгъаны болду.

Къумукъ элни, Дагъыстанны кёгюнде балкъыгъан шавлалы юлдузлардан инг де гёрмеклиси болгъан алим, жамият чалы шывчу, шаир ва язывчу Абусупи ян Ака евни (о оьзюню фамилиясын бир-бирде «Арсланбеков» деп де юрютген) яшав ва яратывчулукъ ёллары, байлавлукълары гъакъында, ону 135 йыллыгъына багъышлап, газетни имканлыкъларына да бойсынып къысгъача буса да, эсгермекни тийишли гёремен. Бу маънада толукъ излейген адам, бизин альякъда басып чыгъаргъан айры-айры макъалалары бызгъа ва айрокъда Солтанмурат Акъби евни, Абдулкъадир Абдуллатиповну, Са лав Алиевни, Забит Акъавовну, Амирхан Исаевни, Магъаммат Абдуллаевни, Бекир Чобанзадени ва башгъаларыны илму-ах тарыв ишлерине къарамакъны таклиф этмеге ярай. Ондан къайры да, 1992-нчи йылда Россияны Илмулар академиясыны Дагъыстан Илму маркези Магъачкъалада орус тилде чыгъаргъан «Абусупиян Ака евни адабият ва илму варислиги» деген макъалаланы жыйым китабында да кёп ва тюрлю маълуматлар тапма болагъанын эс герип къояйыкъ.

Уллу алим Абусупиян Акаев 1872-нчи йылны 8-нчи декабринде (гъижрат булан: 1289-нчу йылны шаввал айыны 7-синде) тувгъанлыгъы гъакъында ону атасы Акай къади арап тилде язып къойгъан кагъ ызлар гъали де сакъланып бар. Атасыны терен гъакъыллы ёл гёрсетивлери булан, уьч де агъа-ини – Абулхайыр, Абуосуп ва Абусупиян – заманына гёре яхшы билим алгъанлар. Эки де агъасын абур лу ругъанилик ишлеге башгъа юртлагъа чакъырып, олар гёчюп гетип, Абулхай ыр – Гъелиде, Абуосуп да Халимбекавул да ишлей туруп, о юртларда къалып да къалгъанлар ва гечингенде онда гёмюл генлер. Гъелилилени ва халимбекавуллу ланы эслерини эсинде олар даимликге къалгъанлар, оланы уллу абур булан гъа ли буссагъатда да эсгерелер.

Акай къадини гиччи авлети Абусупи ян айрокъда илмугъа, динге бек амракъ болуп оьсген. Атасы ва агъалары йимик ругъанилик ишлерде болмаса да, о динни къатты кюйде тутмагъа, динни кюрчюле ринден ва арапча Къуръанны уьйретивден устазны даражасында дарслар юрютмеге, динге багъышлангъан масъалалагъа гёре оьзю кёп-кёп китаплар язмагъа да бажаргъан. Абусупиян язып чыгъаргъан бары да китапланы яртысындан да кёбюсю динге багъыш-

лангъанлыкъны айтып кьойсакъ да, сёзлерибизге мекенли далил болуп токътажакъ. Бу тармакъдагы ону билим даражасына герти мюкюрлюк этип, халкъ огъар «шайых» ва «апенди» деген абурлу атланы берип эсгерегени де негъакъ тююл. Абусупиян ата юрту Тёбен Къзаныш да охугъан, сонг буса Жюнгютейде, Темир ханшурада, Таргъуда, Согъратда, Къаргъа лыда (Оренбургну ювугъунда) охувларын, билим алывун давамлашдыргъан, тюр лю-тюрлю илмулардан яхшы кюйде пай алгъан. XX асруну аввалгы йылларын да ол Татарстангъа, Тюркиягъа, Мисриге (Египетге), Къырымгъа этген сапарлары огъар касбу билим алмагъа, ярыкъланды рывчулукъ ёлун мекенли кюйде танглап, о ёлда токъташмагъа, касбу билимин арт дырмагъа хыйлы болушлукъ этген. Ону булан бирче де, о хыйлы тиллени билмеге бажаргъан: оьз ана тилин теренден бил генден къайры, татарча, истамбул-тюрк че, азербайжанча, арапча, фарсча, орусча, аварча да билген. Амма дюньяны къай сы тилинден де, оьзю кьумукъ тилни инг алив, гелишли ва бай гёрген.

Абусупиян Акаевни асарларыны ич маънасы илмуну ва адабиятны тюрлю тюрлю тармакъларындан баш ала. О са ялы ол энциклопедист алимлерден гъи саплана. Мисал учун, кьумукъ тилде язылгъан «**Иршаду-с-сибъян**» – яшлагъа арап гъарпланы ва охувну-язывну уьй ретивге багъышлангъан китабы, «**Илму гъисап**» – математиканы уьйретеген къай далар ва масъалалар; «**Къылыкъ китап**», «**Гъатамтайны хаба ры**», «**Юз элли суаллы Маликаны хабары**» ва оьзге гиччи хабар лар – яшланы ва гъар муслиманны да асил хасиятлы этип тарбиялану гъакъында языл гъан бек кьужурлу асарлары; «**Вилая тыма савгъат**» – пайхаммарланы тарихин ден, географиядан ва арап грамматикадан маълуматлар; «**Он эки йыллыкъ рузна ма**» – юрт хозяйствону тармагъында загъ мат тегегенлер учун пайдалы гёрсетивлер, «**Юз йыллыкъ тынч рузнама**» – бусурман календар ва дюнья илмулардан тюрлю тюрлю маълу матлар, гъар гюнлюк яшавда пайдалы болагъан насигъатлар, «**Гъавият ал-усул**» – логика илмудан язгъан китабы;

«**Суллам ал-лисан**» – арапча, кьумукъча, аварча, орусча (дёрт тюрлю тилде) сёзлюк, «**Гъазир дарман**» – медицинадан маълу матлар; «**Фазлакатул фараид**» ва «**Ажам параиз**» – варисликге къалгъан малны тюз кюйде пайлавгъа багъышлангъан китабы; «**Тажвид**», «**Гиччи тажвид**» ва «**Уллу таж вид**» – арап тилни грамматикасы; «**Сафи натун нажат**», «**Василатун нажат**», «**Уллу Мухтасар**», «**Гиччи Мухтасар**», «**Иман ислам**», «**Янгы мавлет**», «**Назмул-калам**», «**Дуа мажмуъ**», «**Гъайъат ал-исламийя**», «**Китаб фи илмилкалам**», «**Ал-бургъаи ул-къатиъ фи исбат ис-саниъ**», «**Амии тазаны таржумасы**», «**Арапча дуаланы таржумасы**» – булар ислам динни масъ алаларына багъышлангъан китаплары; «**Аллугъат ас-сиясия**» – жамият ва политика терминлени сёзлюгю, «**Ал-хидмат ул-машкура фи-л-лугъат ил-машгура**» – тюрк ва кьумукъ тиллеге ят тиллерден гелген сёзлени англатагъан китабы, «**Тил масъаласы**» – кьумукъ тилге багъыш лангъан бек агъамиятлы макъаласы, «**Ал Ламъа ад-дурийя фи тарих ал-гъурийя**» – Дагъыстанда инкъылапны ва ватандаш дагну девюрюню тарихинден, «**Мажмуъ ул-ашъар ал-ажамийят**» – кьумукъ халкъ авуз яратывчулугъундан ва адабиятдан топлангъан асарланы жыйымы, «**Мажмуъ ул-манзумат ал-ажамийят**» – кьумукъ ва оьзге дагъыстанлы шаирлер супчулукъ гъа, бусурман динге багъышлап язгъан на змуларыны-тюрклерини жыйымы ва олай да оьзге асарлары ва китаплары.

Абусупиян гюнтувуш ва оьзге халкъ лагъа генг кюйде белгиле ва айрокъда сююмлю класика асарланы да кьумукъ тилге таржума этген, мисал учун, «**Да гъир-Зугъра**», «**Юсуп алайгъи ссалам**», «**Бозйигит**», «**Къасыдат ал-Бурда**», «**Тоту нама**», «**Калила ва Димна**».

«**Лайла-Мажнунну**» буса о Дагъыстан да арап тилде чыгъаргъан. Айтылгъан рус масалчышаир И. Крыловну бир– бир ма салларын да ол бек уллу усталыкъ булан ана тилине гёчюрген. Инкъылапчыланы «**Интернационал**» деген белги ли халкъа ра гимнин де Абусупиян биринчилерден болуп кьумукъ тилге гёчюрме де гёчю рюп, 1920-нчы йыл басмадан чыгъаргъан.

Ватандаш давну йылларында Абусу пиян, аты айтылган инкылапчылар Жалал Къоркъмасов, Солтансайит Къаз беков, Нугъай ва Зайналабиг Батырмур заевлер, Магъач Дахадаев, Нажмутдин Самурский ва озгелери булан, айрокъда социалистлер булан бирче иш гьргенлиги, олагъа ян тутганлыгы да, архив лерде сакъланаган документлерден таба бизге белгили. 1917-нчи йылда Россияда болган Февраль инкылабы огъар ай рыча уллу таъсир эте. О заман, гертилей де, демократияны ва азатлыкъны таза кюй де эшмеге башлагъан, юрекlege ил гъам береген, янгы чыгып билинген та маша ели, ону хыйлы-хыйлы татли умут ларын-хыялларын уятган. Тек нетерсен, янгы тувуп тураган Февраль инкылапны тийишли натижаларга, гьз алгъа тутулган умутларына етишмеге, ону та ман чакъы бишмеге кьоймаганлар: бир нече айдан, шо йылны октябрь айында большевик тайпаланы уллу алгъасавлу гъаракаты булан Россияны янгы кзуру луп тураган демократ гъукуматы чькмеге борчлу бола, уьлкеде «Уллу Октябрь инкылапны» толпаны гъакимлик сюрме башлай. А.Акаев большевикlege де инана, шолар сама пача гъукуматны еринде янгы бир адилли пачалыкъ кзурад бугъай деп умут эте. О Совет гъукуматны кьарарла рын якълай, оланы яшавгъа чыгъармакъ учун гъакъ юрекден болушлукъ эте.

1927-нчи йылда ону редакторлугу ну тюбюнде арап тилде чыгъарылагъан «Баян ул гъакъаикъ» («Гертиликни англа тыв») деген дин журналны бир номерин де ол: «Биз барыбыз да Совет социалист гъукуматгъа, бизин гъакъылыбызгъа оюбузгъа ва гъар-бир ишибизге-гъарака тыбызгъа эркинлик бергени учун, огъар уллу баракала этмеге герекбиз», – деп яза. О дагъыстанлы социалистлер авар тилде чыгъараган «ХI алтI улел чагIи» («Ишчи халкъ») деген газетни редактору болуп да гъаракатчылыкъ гьрсете. Болса болсун, айрокъда 1927-1929-нчу йыллардан ту туп, уьлкеде уллу питне, сонг нече де бек къайгырма тюшежек хаталы иш башлана: динге кзулукъ этген адамланы атеистлер, айрокъда коммунистлер, бирин де кьоймайлы сибирип-ялап дегенлей, олар дан бирлерин, Совет гъукумат гъа ян бол ган буса да къарамай, сермеп-чирмап йыракъ сибирилеге, сургюнлеге йибере лер. Оланы арасына кьошуп, 10 йыллыкъ туснакъ деп гъукму да гесип, Дагъыстан гъа ва савлай муслиман элlege машгур алим, 59 йыллыкъ чагъындагъы Абусупи янны да, кьагърулу сувукълары булан ай тылган Темиркъазыкъ крайдагъы Котлас бойлагъа йибергенлер. Муна бу болду янгы гъукуматны огъар къайтарышгъа этеген «баракаласы»!

Совет девюрню башлапгъы йылларын да алим янгы гъукуматны пайдасына не чакъы чалышса да, тек озю герти шари атчы, ислам динни кзулукъчусу болган ва шо кююнде, кьатты кюйде, тайышмай лы да кълган. Янгы гъакимликни за манында атеистлер юютген аллагъсыз лыкгъа чакъырывларын намуслу кюйде гери урган ва о тайпалагъа бир заманда да рази болмаган. Абусупиян Совет па чалыкъны ичинде яшайган муслиман халкълар шариятны законларын юют меге герек деп айтып ва язып да юрюген.

Тарихчи Адилгерей Гъажиев гелти реген маълуматлагъа гьре, революция ны ва ватандаш давну йылларында сен большевиклени неге якълагъансан деген соравгъа Абусупиян: «Биз шо заманда социалистлени ва Совет гъакимлигини программасы булан бирдокъда таныш тюгюл эдик. Эгердим шо заман соци алистлени, Совет гъакимлигини герти программасын биле болган бусам, мен бир заманда да социалистлени якъламас эдим», – деп жавап берген.

1925–1928-нчи йылларда ону редактор лугуну тюбюнде арап тилде «Баян ул гъакъаикъ» деген Дагъыстанны динчиле рини-ругъанилерини журналы басылып чыгып турган. Шо йылларда Абусупи ян Дагъыстанны гъар ерлеринде «Дини комитетлер» кзурув ва оланы ишин юрютюв гъаракатда жагъчы ёлбашчылардан бириси болганы белгили. О комитетле ни членлери халкъны арасында динни ро люн гьтермек учун, мадрасалар ва мактаплар кзурмакъ учун, совет школалаларда да динни-шариятны дарсларын юютсюн учун, аллагъсыз большевик тайпаланы динге кьаршы ябушувун токътатмакъ учун гъаракат эте болганлар, мекенлеш ген есилери де болмайган «колхоз» де ген кзурумланы маънасызлыгъын олар алда нокъ да сезгенлер ва оланы кзурмакъгъа да кьаршы чыкыганлар.

Абусупиян Акаевни динге ва дюнья яшавуна бакъгъан якъдагъы къаравла ры ону язгъан ва печатдан чыгъаргъан асарларында да ачыкъ кюйде герюнюп тура. Ай рокъда публицистика жанрда язгъан макъалаларында («Имамлыкъны гъакъында», «Бир-эки сёз», «Жагъилле ге бир насигъат», «Давдан улан тувмас», «Къатынлар», «Муталимлер аз болмакъ», «Тынгла бир, не айта» ва озгелеринде) ва озюню гъар тюрлю китапларына язгъан баш сёзлеринде олар аян англашынагъан тил булан гёрсетилген. Дюньяны ичинде яшав сюреген халкъланы арасында яйыл гъан нече тюр лю де илмулар бар экенлик ни бизин анадаш халкъыбызгъа да айтып ва язып билдирмек, гёрсетмек, анадаш миллетибизни китап маданиятгъа та тындырып ювукълаш-дырмакъ, муна бу – Уллу Ярыкъландырывчуну ва Устазны гъаракатыны гёрмекли янларындан бири болуп токътай. Аслусу, Абусупиян олай тюрлю ва къужурлу илму лар булан та ныш этип, халкъыбызны билимли бол магъа, дюньяны ва ахыратны гъакъында гъар-бир яндан да ойлашмагъа-пикру лашмагъача къыргъан.

Озюню жагълы гъаракатында Абусу пиян, муслиман уьлкелерде генг кюйде белгили болгъан алимлер – къырымлы Исмайыл Гаспринский, мисрулу Мугъам мад Абдо ва Рашид Риза, татарлар Къа юм Насыри ва Шигъабутдин Маржани, дагъыстанлылардан къарабудагъгентли Жамалутдин, дёргелили Назир, яхсайлы лар Манай Алибеков ва Адил Шамсутди нов, къазикъумукълу Али Каяев, чохла Магъамматмирза Мавраев, табасаранлы Зиявутдин Курихи, акъушалы Алигъажи, тебенжюнгютейли Юсуп къади, тебен къазанышлылар Абдулбасыр гъажи, Мустапа къади, Агъарагъим къади, бугленли Бадави къади ва хыйлы озгелери бу лан тыгъыс байлавлукъ тутуп чалышгъап.

Анадаш халкъын оьр абурлу даража лагъа етишдирмек учун янын салып ял тапмай, оьмюрюн гъаракатда-жагълыкъ да оьтгерген сыйлы адамыбыз Абусупи янны аты бир заманда да унутулмас, ону шавлалы юлдузу сёнмес деп инанаман. Амма ону озюне буса, даражасына, уллу лугъуна лайыкълы болгъан кюйде, тий ишли кюйде абурубузну мекенли кюй де даим де гёрсетмеге герекбиздир.

Гъасан Оразаев

Тарих, археология ва этнография

институтну стариий илму къуллукъчусу.

Бизин Абусупиян

(Орусчадан таржума этген китапны автору)

Обзюню китапларыны баш япырагъ ына Абусупиян Акаев гьарзи (белги) гьисапда: «Обз халкъын кѣп сюеген, Ал лагъны пакъыр къулу, къазанышлы Акай къадини уланы», – деп яза болгъан. Абу супиянны бир яхшы негети болгъан – о да Дагъыстан халкъланы культура ва билим даражасын шо ягъындан оьсген Европа халкъланы даражасы булан тенг этмек.

Адамланы бир-нече наслулары учун Абусупиян адилликни, юрек тазалыкъны, таза адам-лыкъны ва инсанлыкъны бир уьлгюсю йимик болуп къалгъан. Ол оь зюню заманында Дагъыстан интеллиген цияны лап асил вакиллерини бири гьиса плана болгъан. Уллу ва орта наслуну кѣп вакиллерини (сюйсе олар ругъани тайпа дан яда свет интеллигенциядан болсун) Абусупиян-янгъа баш ийип, ирия болгъаны да негъакъ тюгюлдюр. Ол язгъан кита плардагъы калималар авуздан-авузгъа айтылып, халкъгъа яйылгъан айтывлар, аталар сѣзлери йимик къолланып тура.

А. Акаевни дюньягъа къаравунда яры къландырывчу къастлар лап уллу ерни тутта. Халкъны англаву этмек муратда ол къаныгъывлу кюйде къасткъылгъан. Ол ругъанилени (динчилени) арасында биринчилей болуп, охуйгъанланы ол инг алдын табии (дюнья) илмулагъа тюшюн дюрмеге герек деген ойгъа гелген. Шо мурат булан ярыкъландырывчу Акаев жагърафия, нуржум (астрономия) ил мулардан бир-нече китапланы басмадан чыгъаргъан. Гьар тюрлю болжаллагъа тизилген рузнамаланы арасында ол 100 йылгъа гѣзлешдирген рузнама лап гѣрме клилеринден гьисаплана. Огъар нур жум ва нуржум география илмулардан баян лыкъ тептер деп айтмагъа ярай. Шонда адамгъа арив англашылагъан кюйде арш дагъы дюньяланы, ювукъ-дагъы планета ланы ва юлдузланы гъакъында илмудан, йылны вакътилерини ва сапаргъа чыкъгъанда юлдузлагъа къарап нечик ёл алма тарыкъны гъакъында мугъкам баянлыкъ лар берилген. Ол аслу гьалда исламны талапларындан, ёлундан тайышмагъан кюйде илму билимлени уллу даражада агъамияты барны англай болгъан. Культу рада артда къалгъанлыкъдан къутулмакъ ва халкъны гъакъылын, англавун ярыкъ ландырмакъ учун, яшланы мактапларда охутувгъа артыкъ тергев бакъдыра. Неге тюгюл, шо заман бар дин мадрасалар за мангъа гѣре таман чакъы къадарда илму берип битмейгенин ол англай болгъан.

Муаллимлик усталыгъы булангъы Абусупиянны гъакъыкъатдагъы чалы шыву обзюню табиатына ва маънасына гѣре Л.Н. Толстойну педагогика уьлгюсю не бек ошаш геле.

Абусупиян Акаев 1909-нчу йыл (Тол стойну «азбукасына» ошайгъан кюйде) «Иршад ассибиан» деген охув пособиени онгаргъан. Обзюню янгы къайдалы шко ласында ишге кѣп пайдасы тиеген кюйде шону усталыкъ булан къоллап гелген. Басмадан язылып чыкъгъан «Иршад ас сибиан» деген къумукъ азбука Дагъы станда кюю булан басмадан чыкъгъан охутув-методика пособие деп де санала. Шо къумукъ язывну багъасы ёкъ хазнасы деп де гьисаплана. Педагогиканы яшав тарихине матап алгъанда буса, шону сав лай Дагъыстанны оьлчевюнде де уллу агъамияты бар.

Шо вакътилерде Абусупиян савлай Темиркъазыкъ Кавказда биринчи дю нья илмуланы мактабын ачгъан. Абу супиянны уьлгюсюне гѣре ачылгъан шо мактапдагъы охувлар межитлеге табиъ мактаплардагъы ва тыш эллердеги охув ожакълардагъы мердешли билим берив къайдадан эсе кѣп башгъача болгъан. Мунда дарслар аслу гьалда охувчу яшлар булан тенг ва эркин кюйде лакъыр этив ню къайдасы булан юрюле болгъан. Шону барышында яшлар язмагъа, охумагъа, гьисап дарсгъа, исламны къанунлары на тюшондюрюле болгъан. Тюзь язывну къайдаларына уйретилене болгъан. Яшла ны чагъына гѣре англама тынч болар оьл чевлерде тарихден, жагърафиядан, нур жумдан маълуматлар да бериле болгъан. Сонг да яшлар арив хатгъа, назму языв гъа, къол булан согъагъан саниятлагъа, сатыв-алывгъа да уйретилене бол гъан.

Ондан кьайры да мунда яшлар телескоп гьа ва башгьа саниятлагьа, сатыв-алыв гьа да уьйретиле бол гьан.

Абусупиян янгы кьайдалы охутув ну озге бир-нече башгьалыкьларын да айтып берген. Демек, яшланы олтуртуп, столну артында охутма гьарекни гьакь ында чьнкген гьалда салкьын жабар да тьогюл, шанжалларда деп айтгьан. «Охутувну мен сюеген кьайдасын бирев лер ушатмай. Амма яшланы савлугьун негьакь бузмай, олагьа онгайлы болагьан кьюйде дарсланы оьтгерсе яхшы чы».

Абусупиян Акаев онгаргьан педагогика ва методика уьлгюлени хьйлылары озлени маьнасы ва агьамиятын бусса гьатда да тас этмеген.

А. Акаевни идея варислигинде адамла ны кьылыкьлы этип тарбиялавну мась аласы гььремкли ер тута. Шо ягьындан алгьанда ону «Кьылыкь китабы» уллу хазна да дюр. Шонда яхшы – не, яман – не лап аян кьюйде язылгьан...

Акаевни «Яшлагьа насигьатлар» де ген поэмасы да кьылыкь масьалалагьа багьышлангьан. Жагьиллеге сьз багь ышлай туруп, шонда Акаев булай яза: «Кьарынны толтурмакь ва кепи сюйген ни этмек яшавну баш маьнасы тьогюл экенни, билимли, илмулу болмакь учун кьасткьылыыв ва шоланы иш уьстюнде гьакьыкьятда кьолламагьа билегенлик оьмюрню озегидир. Шоланы кьемеклиги булан яшав гьалланы яхшы якьгьа алыш дырмагьа да бажарылар». Муна, шу кеп де Акаев билим ва тарбия беривню ёлу булан жамият яшавну алышдырма ба жарылагьанына инана болгьан. Ол маш гьур бусурман ярыкьландырывчу да дюр. Акаев янгыз оьзюню башын ойлашып яшамагьан, жамиятны пайдасы гьакь ында даим гьай этген. «Янгыз оьз мурат ларына етишме кьасткьылагьан ва шо вакьти халкьны гьайында бир кьулагьы да ёкь адам лап ярлы ва маьнисиз адам дыр» деп язгьан ол. Жамиятгьа пайдасы тиймейген жагьиллени ол емишсиз терек булан тенг этген. Эсгерилген поэмасында ол: «Алагьны да унутмагьыз, ону алдын дагьы борчларыгьызны да янглмай кьютюгюз» деп насигьат эте. Абусупиян Акаевни иманыны оьзюне хас сыпаты да бар. Ол илмугьа кьыйышмайгьан талапланы ва негьакь кьагьрулукьну арек тебере. Акаевни кьылыкь сыпатлары гьакьында айта туруп, ол моллаланы эсги, алдынгьы англавлагьа кьамалып турма кьарайгь ан, томакьлыкь этеген, динни де оьз мурастарына етишмек учун кьоллайгьан кьюйлерин танкьыт этегенин эсгерме тий ишли. Алим, ярыкьландырывчу, демократ, гуманист гьысапда Акаев газетлеге яшавну гьар тюрлю якьларына тиеген масьалаланы гьакьында да бек маьналы макьалалар язгьан.

«Тангчолпан» деген газетде ол «Тиш тайпалар» деген макьала язып чыгь аргьан, Шонда тиштайпалагьа билим берегенлик Европа уьлкелени оьсювюн чалтлашдыргьан аслу кьурал экенни ай рыча бек тутуп эсгере. «Дарс беривню иши тюз кьюйде салынгьан санавсуз кьеп кьадарда школалар бар буса да, шолар, – деп яза ол, – оьз муратларына етишип болмас, эгер де оьсюп гелеген наслуну тарбиялавда гььремкли ерни тутагьан кьатын-кьызланы тергевсюз кьойса, кьа тынланы кьарангылыкьда кьоюп, оланы мактаплардагьы билимлерден магьрюм этсе». Абусупиян пикир этеген кьюйде кьатынлагьа билим беривню жамиятны алгьа багьып оьсдюрювню ишинде кьеп уллу агьамияты бар. «Европа уьлкелерин де ер юзюндеги инсан урлукьну яртысын дан да кьеп янын тутагьан тиштайпаланы яшавдагьы агьамиятлы ролюн аста-аста англама башлагьанлар, – деп эсгере ол оьзюню макьаласында, ва тиштайпаланы жамият-политика тармакьлардагьы иш леге кьуршама башлагьанлар».

Абусупиян Акаевни яратывчулугьу – о янгыз кьумукькланы тьогюл, озге Дагьы стан халкькланы, шолай да Гьунтувуш ва Европа якьлардагьы халкькланы мада ният варислигини демидир. Ол оьз асар ларында ва оьзю гььчюрген поэзияда Им рул Кайсаны, Омар Хаямны, Кул Галини, Абдурагьман Жамини, Вагиф Физули ни, Пушкинни, Крыловну, Л. Толстойну, Йырчы Кьазакьны, Эжен Потьени ва оьзгелени классика асарларына да бир тьогюл, кьеп чомулгьан. Шолар этген таьсирге та бий болуп, Абусупиян оьзю де макьала лар, назмулар язгьан ва башгьалар язгьан асарланы да таржума этген. Акаев мада ният варисликни уьйренмек муратда зор ишлер этген. Халкь авуз яратывчулугьун жьйып, басмадан чыгьаргьан.

Тарихи илмуланы идея ругьда тарбия лавну тармагьында уллу агьамияты бар ны да ол англай болгъан. «Халкъ яратыв чулукълары, тарихи агьвалатлар булан Дагъыстанлыланы яшаву бай, – деп яз гъан Абусупиян. – Амма алимлер озлени аслулары кимлер болгъан экенин билсин учун ва олардан таба оз халкъын ва элин сюйме уйренсин учун шоланы жыйып, китаплар этип чыгъарма тарыкъ».

Ана тиллени оьздюрювню масъалала рын Акаев бир тюгюл кеп керенлер ге терген. Ругъанилени дюнья яшавдагъы маънаны тар гезден гереген бир тайпала ры янгыз араб тилде яз макъалаларынг ны, асарларынгны, къумукъ тилде язып къоймай, – деп къаныгъа бол гъан огъар.

1925-нчи йыл озюню тувма ва яшав ёлу гъакъда яз гъан маълуматларында (автобиография) Абусупиян Акаев булай эс герген: «Олар ана тилинде шьеру ва озге асарлар язагъанлыкъ ва шоланы басма дан чыгъарагъанлыкъ уллу гюнагъ деп гысаплайлар». Ислам мердешлер этеген таъсирни гысапгъа алып Акаев ана тил деги адабиятны юрютмеге, оьздюрмеге дин гери урмайгъангъа оланы мюкюр эт меге къарагъан.

А. Акаев Дагъыстанда китап чыгъ арыв ишни сиптечиси ва актив гъара катчыларыны бириси болгъан. Бу ишде салынгъан чатакъ – о да тар къаравла ры булангъы бир тайпа ругъанилер та биат илмуланы китапларын чыгъармакъ халкъ яшавундагъы дин къанунланы кюрчюсюн хозгъавгъа бакъдырылгъан иш деп гысап этгенлик.

А. Акаевни ва М. Мавраевни баш му рады – Да гыстанда басмахана ачмакъ, кеп санавда китаплар чыгъарагъан кюй ню этмек. Озьюню автобиографиясын да Абусупиян апенди: «Мирза Мавраев яхшы мадары булангъы адам, – деп эсге ре. – Шону гез алгъа тутуп, мен Дагъыстанда басмахана ачмакъны огъар таклиф этген эдим. О мени таклифими якълады ва басма хана ачмакъ учун къаныгъывлу кюйде айланды».

Абусупиян Акаев аглюсю де булан Тебен Къазанышда эки къабат уйде яшагъан. Шонда 8 уй бол гъан. 3 уйню ичи къольязывлар ва басмадан чыкыгъан китаплар булан толгъан болгъан. Дагъы станлы арап алимлер шагъатлыкъ этеген кюйде, А. Акаевни китапханасы Дагъыстанда лап уллу китапхана болгъан. Йи гирманчы йылланы экинчи яртысында гукму сюреген тоталитар режим ислам маданиятны ожакъларына (мактаплагъа, мадрасалагъа, межитлеге) ва шолар бу лан иш тутгъанлагъа ачыкъдан ачыкъ къысас берме башлагъанда, тезги интеллигенци яны гъалы бузукълашгъан. Ругъ хазнаны тамурлары тартылгъан. Къысас беривчю атеизмни якъчылары ругъани тайпагъа рагъмусуз янашма башлагъан. 1928-нчи йыл динчилерден 800-ден де артыкъ адам Сибирге сюргюн этилген, 1929-нчу йылны ахырында оланы арасында озюне 57 йыл болагъан Абусупиян Акаев де болгъан.

Туснакъ къамавну авур шартларын да Абусупиян тарихни тюз къарары уьст гележегине умутун узмеген. Ахыры бир гюн герти ялгъанны йыгъажагъына ол инана болгъан. Шо лагерде Абусупиян булан урмалы Абдурагъман да болгъан. Ол хабарлайгъан кюйде Абусупиян тарчыкъ гъа ва пакъырлыкъгъа тарыгъан туснакъ есирлени гъар бир якъдан ругъун гетер ме къарай бол гъан. Оланы сувукъ тийип авруйгъанларына, санларын ушютген лерине эмлер де эте болгъан. Уйге бакъ гъан сагъынчы артып, пашманлыкъгъа тарыгъанда, ол озюню туснакъдагъы ёл дашларына шьерулар, Къуръандан кали малар охуй болгъан ва дастанлардан гесе клени арыв мукъамы булан охуп да йибере болгъан. Огъар мундагъы туснакъ къара вул багъывчулары «...кавказлы халкъны арасындан чыкыгъан гъайран пагъму»– дей болгъанлар. Бу асил гишиге шулай къагърулу гукму гесилгени тюз тюгюл деп айта болгъан гъатта олар да. Озьюне 59 йыл болагъанда Абусупиян къагърулу Сибирни дангылларында гечинген. Ону озлюю – ону даимлик эсделигини жанлы тамуру, даваммы болуп къалгъан.

Ону озленин гергенлер де екъ деп айта. Айыпсыз такъсырлангъан Абусупи янны къабур не ерде экени буссагъатда да белгили тюгюл.

Насипге, 20-30-нчу йылларда къоя бызмы деп белсенип айлангъан бир тай па башсыз гъакимпавлар нечакъы къаст лар этсе де, бизин ата-бабаларыбызны ругъ варислигин, хазнасын толу кюйде дагъытмагъа бажармагъан. Абусупи ян Акаев яратгъан асарланы хыйлыла ры

насипге оланы къаснакъ къоллары на тюшмеген. Ону кёп-кёп китаплары Санкт-Петербургну, Каирни, Бакуню Бахчасарайны, Симферопольну, Мо скваны, Къазанны, Истамбулну китап хазналарында сакъланган. 1960-нчы йыл Абусупиянны туснакъгъа салмагъа чакъы бир айыбы да болмагъан деп аян этилди. Амма 1990-нчы йыл болмай туруп, ону аты эркин кюйде арагъа чыкъмай турду. Муна, шо йыл Дагъыстанда биринчилей болуп ону 120 йыллыгъы эркин кюйде байрам этилди. Оьрде эс герилген 1990-нчы йыл, А. Акаевни 120 йыллыкъ юбилейини алдында, «Тенглик» деген къумукъ халкъ гъаракатыны Тёбен Къазанышдагъы ерли комитетини сипте си булан, Буйнакскидеги 2 номерли бас маханада Абусупиян апендини гъакъын да инг башлап «Сёнмейген юлдуз» деген китапча чыгъарылды. Шо китапча Анвар Гъамитовну, Абдурагъман Аселдеровну, Абдулла Залимхановну ва башгъа ёлдаш ланы къасты булан чыкъды.

Энни Дагъыстанлы алимлер-адабият чылар, маданиятчылар ва философлар А. Акаевни гъакъында кёп арив, къужурлу макъалалар ва маълуматлар язгъан-лар. Абусупиян апендини асарлары айтыл гъан тюрколог А. Н. Кононовну да терге вюн тартгъан. Гъасан Оразаевни къасты булан Абусупиянны «Пайхамарны ёлу бу лан» деген эки айры китабы (Дагъы стан китап басма-ханасы. Магъачкъала, 1992-нчи йыл (1-нчи китап), 1997-нчи йыл (2-нчи китап) чыкъды. Шолар биревлеге тюшюп, биревлеге тюшмей къалды.

Гъали бу янгы китапны автору Магъам матшапи Минатуллаевни гъакъында бир эки сёз айтма герекдир деп ойлайман. Ол – тёбенкъазанышлы, ата юртунда орта билим алгъан сонг, Дагъыстан пачалыкъ университетни тыш тиллер уьйренеген факультетин битдирген. Узакъ йылланы боюнда педагогика иште ишлеп турагъан овр категориялы муаллим. Хыйлы йыл лар завуч болуп да чалышгъан. Оьзюню аслу муаллимлик ишин кюте туруп, сонг да школаны профсоюз комитетини председатели, юрт советни депутаты ва олай башгъа оьзюгер тапшуругъан жамият ишлени юрте туруп, ол яратывчулукъ иш булан машгъул болмагъа да заман тапгъан. Ол язгъан асарлар 1960-нчы йыллар дан берли «Коммунизмни шавласы» (гъа ли «Халкъны сеси») деген район газетде, «Ленин ёлу» (гъали «Ёлдаш») деген республика газетде, олай да «Дослукъ» (гъали «Тангчолпан») ва «Къарчыгъа» деген республика журналларда печать этилине.

М. Минатуллаев – шаир: сатирик, ма салчы (басно писец). Ол ватандаш лириканы уьстюнде де шайлы чалыша. Сонг да, йымышакъ кюлкюлю (юмор) ва яшав дагъы кемчилликлени танкъыт (критика) этеген кёп хабарланы автору да дюр. Ону хыйлы асарлары «Абатлар» (Дагучпедгиз, Магъачкъала 1976 й.), «Яшыл отдагъы чыкълар (Дагъыстан китап басмаханасы, Магъачкъала 1981 й.), орус тилде чыкъ гъан «Потехе час» (Магъачкъала 1992й.) деген жыйым китаплагъа ва олайда яш лар учунгъу адабиятны антологиясы «Къарчыгъагъа» (Магъачкъала 1990 й.), къумукъ поэзияны антологиясы «Танг чолпангъа» (Магъачкъала 1994 й.), къумукъ прозаны антологиясы «Тангчолпан гъа» (Магъачкъала 1995 й.) гирген.

Шаир Магъамматшапи Минатуллаевни айрыча чыкъгъан масалларыны жыйымы «Бёрю ва Къозу» (Дагучпедгиз, Магъачкъала 1988 й.), шиъруланы ва ма салланы жыйымы «Гёнгюревлер» (Дагъыстан китап басмаханасы, Магъачкъала 1997 й.), «Балкъыйгъан юлдузубуз» (РАНни Дагъыстан илму центрыны басмагъа насы, Магъачкъала 1977й.), «Деврюкген девюрлер» (Дагъыстан китап басмаханасы, Магъачкъала 2010 й.) деген китаплары къумукъ поэзиягъа яхшы къошумлукъ этди. Ону шиърулары орус тилде «Дагестанская правда», газетде «Со ветский Дагестан» (гъали «Дагестан») деген республика журналда да чыгъарылгъан.

Шу янгы китапны авторуну гъакъ ындагъы сёзюмню тамамлай туруп, мен шулай айтма сюемен: Абусупиян апенди ни ата юрту Тёбен Къазанышда тувгъан, оьсген Магъамматшапи Минатуллаев гиччи заманындан берли ата-анасындан, къазанышлы къартлардан ону гъакъында халкъны арасында юрюлеген арив эде ликлени кёп эшите болгъан. А. Акаевни гъакъылыны теренлиги, билимини ва ан главуну даражасы, айтывлагъа айланып къалгъан ойчан пикрулары, юрегини гюз гюдей тазалыгъы, къылыгъыны асиллиги, эпсиз маъналы жаваплары ону гъайран

лагъа къалдыра болгъан. Алимни гъакъ ындагъы эс деликлени эсде сакъламагъа, эшитмеген-леге оланы балын чыгъарып хабарламагъа эпсиз кепине геле болгъан.

Ол ахырда эс табып, 1980-нчи йыллар дан тутуп, Абусупиян апендини гъакъында эшитген эсделиклерин тизип-онга рып печатгъа берме башлагъан. Оланы бирлери «Халкъны сеси», «Ёлдаш» газет лерде, башгъалары «Тангчолпан» жур налда чыгъарылгъан. Бу китапгъа гъали болгъунча бир ерде де печать этилмеген дагъы да эсделиклер гирген.

Сёзюмню тамамлай туруп, Абусупи ян апендини гъакъындагъы эсделиклер охувчу яшлагъа, яшёрюмлелеге, гъатта эслилеге-уллулагъа да арив къылыкълы болмагъа кёмек этежегине шеклик эт меймен. Демек, анадаш халкъын, бютюн Дагъыстанны ва Темиркъязыкъ Кавказны халкъларын оьрлюкlege е тишдирмеге жан талашып зорба загъмат тёкген Абусупиян Акаевни абурлу яшавун гёз алдыбызда сакъламагъа ва ону ярыкъ, нюрлю келпе тин уьлгю этип, гележек наслуларыбызны да элин къайнар кюйде сюеген, халкъына пайда, насип, уллу оьрлюклер гелтиреген ругъда тарбияламагъа гереkbиз.

Шу китапны охугъанлардан бек ти лейбиз, гёзлейбиз ва умут этебиз, эгер А. Акаевни шунда гирмеген эсделикле рин билегенлер бар буса, ювукъ-арада яшайгъанлар авурсынмай гелип, йы ракъда турагъанлар буса кагъыз булан англатар деп. Озью тизип бажарагъанлар «Ёлдаш» газетге яда «Тангчолпан» жур налгъа йиберип, печатдан чыгъарса да ярамай тюгюл, демек, арив болур.

Авторну адреси: РД, Буйнакский район, с. Ниж нее Казанище, ул. У. Буйнакско го, 58. Минатуллаеву Магомедшапи Акае вичу. Индекс: 368205.

Оьрдеги тилевюбюзню Сиз къабул этип, эринмей къолугъуздан гелегенни этсегиз, бизин халкъ учун Сизин яныгъ ыздан болагъан бек агъамиятлы къул лукъдур! Шу пайдалы ишде Сизге де, биз ге де Аллагъ гюч ва Савлукъ булан гьонер берсин! Аллагъума амин!

*Тарихи илмуланы кандидаты.
Зарипат Салагъбекова*

Аман туругъуз

Яш заманындан берли Абусупиян апен дини гъакъында кѣп эшите бола эдим. Ону аты бизин агълюде де чакъда-чакъда Абу супиян апенди олай айтгъан, булай айт гъан деп уллу гъюрмет булан эсгериле эди.

Анабыз Абусупиян апендини гъакъ ында бир-нече керенлер хабарлагъан эс делик, ол магъа бугюн айтгъанда йимик эсимде къалгъан: Анабыз да ва булкъагъа кѣмекге гел ген он-он бешге ювукъ къатын-къыз би зин ерде (шагъаргъа барагъан ёлда «Орта кѣпюрню» къырыйында, ёл ягъада) гъа биждайгъа каза уруп тура болгъанлар. (Бизинкилер колхозгъа гирип битмеген заман болгъан). Буланы лап ёлну ягъа сында каза уруп турагъаны:

– Вуя, Абусупиян агъавну тутуп, юрт дан алып геле тура, – деп бирден къы чырып, гъуя салып йиберген. Шонда булкъада ишлеп турагъан къатын-къыз къоркъуп, сесгенип гетгенлер.

Шо гюн буланы арасында анабызны апсунуну анасы, булкъадагъылары лап эслиси, Хадижат бажив де болгъан. Ол Абусупиян апендилени хоншусунда, жу мамежитге тийип турагъан уыйлерде, Шихшейд деген эри булан яшай болгъан. Хадижат бажив эсер-месер болуп, алгъа сап ёлгъа багъып чапгъан. Ону арты булан къалгъанлар да тербенген.

Абусупиян апенди ювукъ болуп гелеген де, Хадижат бажив ону алдына багъып ба рып, бек языкъсыныв тавуш булан тарлана ва йыламсырай туруп булай башлагъан:

– Абусупиян! Аявлум! Булар недей сагъа? Булагъа не этгенсен?! Сени не гю нагъынг бар, тутуп алдына да салып ба рардай?! Там тешип уый урлагъанмысан?! Ат, оюгюз урлагъанмысан?! Адам оыл тюргенмисен?! Халкъгъа яхшылыкъ эт сенг тюгюл, гѣре-биле туруп, хомурсгъа бар ерге аягъынгы басагъан тюгюлсен! Артындан улуй къалгъан яшларынга не тейим, олагъа ана да, ата да болуп къал гъан амалсыз-талайсыз Хадижатгъа не тейим, не амал этейим!

Абусупиян апенди:

– Йылама, Хадижат! Йылама! Адамны башына не гюн де гелип къала экен. Аллагъдан гелген къадаргъа чыдамаса ярамай! Ассилик этме ярамас! Юрекге сабурлукъ салма тарыкъ! – дей Хадижат баживге.

– Аллагъ кѣмек этсин! Аллагъ сени шу Шурадан (гълиги Буйнакс) арекге чыгъ армай къайтарсын!

– Аллагъ бизге рыцкъыны къайда бу юргъан дагъы, бир оъзю Аллагъ билсе тюгюл, бизге къарангы. Сав болугъуз! Эсен-аман туругъуз! Гѣрюшгюнче гече гиз-гюнюгюз яхшы болсун! – дей Абусу пиян апенди артгъа башын бургъан гъал да, аста алгъа абатларын ала туруп.

Йылавун токътатып болмайгъан Ха дижат бажив:

– Яхшы ёл, Абусупиян! Яхшы ёл! Ал лагъгъа аманат бол! Къайда болсанг да Жабрайыл малайикни къанат тюбюнде болгъур! – дей артындан бир бошамай, гѣзъяшларын явлугъуну буччагъы булан сибире туруп.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.